

KİFAYƏT İMAMQULİYEV*

XALQIN TARİXİ ONUN ANA DİLİNDƏDİR

**“Əsrlər boyu bizi xalq kimi, millət kimi qoruyub saxlayan
bizim ana dilimizdir, Azərbaycan dilidir”.**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

XÜLASƏ

Dörd dildə (Azərbaycan, türk, rus, ingilis dillərində) tərtib olunmuş “Azərbaycan dilinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur dialektoloji atlası”nda Qarabağ dialektini və Şərqi Zəngəzur şivələrini əhatə edən minə yaxın yaşayış məntəqəsinin 692-si kodlaşdırılmışdır. “Atlas”da 278 xəritə, hər bir xəritə üçün yazılmış xüsusi şərh, atlasın tərtibində istifadə olunmuş proqram, tədqiq edilmiş yaşayış məntəqələrinin və müsahibəyə cəlb olunmuş informatorların siyahısı, informatorların səsi yazılmış kompakt disk ilə yanaşı, ekspedisiya müddətində informatorlarla söhbət zamanı çəkilmiş, həmçinin Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun tarixini, etnoqrafiyasını, təbiət mənzərələrini, erməni vandalizmi və saxtakarlığını, I və II Qarabağ müharibəsini, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fəaliyyətini və onun rəhbərliyi ilə qazanılmış tarixi Zəfəri əks etdirən şəkillər öz əksini tapmışdır. “Atlas”da izoqlos yaradan dialekt xüsusiyyətləri şərti işarələrlə verilmiş və onların yayılma arealı müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *Qarabağ, Şərqi Zəngəzur, dialektoloji atlas.*

Dünyanın ən qədim dillərindən olan, ahəng qanununun möhkəm sistemində bağlanaraq öz saflığını əsrlər boyu qoruyub saxlayan, türk dilləri içərisində özünəməxsus fonetik sistemi, qrammatik quruluşu, leksik tərkibi olan, Azərbaycan ərazisindəki aborigen əhalinin, dünya miqyasında 50 milyondan çox azərbaycanlının (Azərbaycan türkünün) mənəvi sərvəti sayılan Azərbaycan dili, xüsusilə onun canlı tərkib hissəsi olan dialekt və şivələri yalnız Azərbaycan xalqının deyil, dünya dillərinin tarixini, ulu dili öyrənmək üçün qiymətli bir xəzinədir. Ən qədim dil faktları, Azərbaycan xalqının tarixi, etnoqrafiyası, adət-ənənələri, məşğuliyəti, islamdan öncəki inancları (göy qüvvələrinə bağlılıq, tanrıçılıq, totemizm və s.) Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində mühafizə olunmaqdadır. Dialekt və şivələrin formalaşmasında müxtəlif tayfa birliklərinin, daha çox oğuz və qıpçaq tayfalarının rolu olsa da, əsasında qədim Azərbaycan türk dili dayanır. Əsrlər boyu Zaqafqaziyanın, Yaxın və Orta Şərqi əsas ünsiyyət dillərindən biri olan Azərbaycan dili XX yüzilliyin 90-cı illərindən müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dilidir.

Nəzərə alaq ki, “Azərbaycan dili” ifadəsi ilk dəfə 1937-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasında işlənmiş və sovet hökumətinin türkləri parçalamaq niyyətindən irəli gəlmişdir. Bununla da, *türk* əvəzinə azərbaycanlı, *türk dili* əvəzinə *Azərbaycan dili* və s. ifadələr işlənməyə başlamışdır. Halbuki XI yüzillikdə yaşamış məşhur türkoloq Mahmud Kaşğarının “Divanü-lügat-it-türk” ensiklopedik əsərində (1072) türk dilinin geniş bir ərazidə yayıldığı göstərilmiş, tərtib etdiyi “Dünya xəritəsi”ndə isə *Azərbaycan* ərazi adı kimi qeydə alınmışdır [Kaşğari: 2006].

* AMEA Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, *k.imamquliyeva@mail.ru*

Azərbaycan dilinin dövlət dili səviyyəsində fəaliyyəti, tətbiqi, istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, tarixi, etimoloji, dialektoloji baxımdan araşdırılması və s. ilə bağlı bir çox qanun, fərman və sərəncamlar imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın 6.3.5-ci bəndində Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq öyrənilməsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Məlumdur ki, elmi-texniki tərəqqi, təhsil sisteminin gücləndirilməsi, informasiyanın artması, mətbuatın, televiziyanın, sosial şəbəkələrin əhatə dairəsinin genişlənməsi ədəbi dilin fonetik, leksik, qrammatik normalarının daha da möhkəmləndirilməsinə, dialektlərin zəifləməsinə, arealının məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Həmçinin dəfələrlə baş verən deportasiyalar, miqrasiyaların çoxalması, məcburi qaçqın və köçkün həyatı dialekt və şivələrin aradan çıxmasını daha da sürətləndirir.

Əsrarəngiz təbiəti, təbii sərvətləri, münbit torpaqları xarici işğalçıların nəzərindən qaçmayan, fürsət düşdükcə əraziləri müharibə meydanına çevrilən, bununla da tarixinə, maddi-mədəni irsinə, milli mənəviyyətinə zərbə vurulan Azərbaycanın əsrlər boyu dövlətçilik ənənəsi olmuşdur [Azərbaycan tarixi atlası: 2013]. Azərbaycan xalqı dünya tarixinə yenilməz sərkərdələr, fəal siyasi xadimlər, dahi alimlər, şairlər, sənətkarlar bəxş etmişdir. 1826-1828-ci il İran-Rusiya, 1828-1829-cu il Rusiya-Türkiyə müharibələrindən sonra qədim Azərbaycan torpaqlarında, xüsusən İrəvan və Qarabağ xanlıqları ərazilərinə yerli xalqın narazılığına baxmayaraq, kütləvi şəkildə tamamilə yad olan ermənilər yerləşdirilmişdir. Onların bu əraziyə köçürülməsi yüzilliyin sonlarına doğru daha da artmış, məqsədli şəkildə demoqrafik nisbət ermənilərin xeyrinə dəyişdirilmişdir. Rus imperiyasının, eləcə də sovet hökumətinin ermənipərəst mövqeyi nəticəsində ermənilər bu ərazilərdə etnik təmizləmə aparmış, yerli azərbaycanlı əhalini (1905-1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-ci illərdə) kütləvi qırğınlar – soyqırım törətməklə, yaxud zorakılıqla deportasiya etmişlər. Nəticədə Cənubi Qafqazda – qədim türk yurdu olan Azərbaycan torpaqlarında (İrəvan xanlığı, Göyçə mahalı, Qarabağ xanlığının bir hissəsi olan Qərbi Zəngəzur ərazisində) süni bir şəkildə azərbaycanlısız Ermənistan Respublikası yaradılmışdır. Ermənilər tərəfindən regiona məxsus türkmənşəli toponimlər dəyişdirilmiş, dünya əhəmiyyətli qədim abidələr varvarcasına məhv edilmiş, tarix saxtalaşdırılmışdır [Bayramov, Mustafa: 2021].

Ədəbi dil mühitinə, eləcə də başqa bir dialekt, yaxud başqa bir dil mühitinə düşən yeni nəsil öz dialektindən təcrid olunur. Bununla da dialekt daşıyıcısı olmaq funksiyası zəifləyir. Bu proses dilin dialekt bazasının, söz ehtiyatı fondunun, tarixi-etnoqrafik və mədəni-mənəvi anlayışları ifadə edən dil materialı arxivinin yaradılmasını, zənginləşdirilməsini, dialekt və şivələrin dilin bütün səviyyələrində tədqiqini zəruri edir.

Bu cəhətdən “Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulan 6.3.5-ci bəndin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) Rəyasət Heyətinin, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu rəhbərliyinin və bu İnstitutun Azərbaycan dialektologiyası şöbəsinin əməkdaşlarının birgə fəaliyyəti nəticəsində bir sıra layihə və proqramlar hazırlanmışdır. Bu layihələrdə, əsasən, strateji əhəmiyyətli dialektoloji atlasların tərtib olunması ön plana çəkilmişdir.

Ümumiyyətlə, dialektoloji araşdırmaların ən yüksək mərhələsi məqsədli şəkildə atlasların tərtib edilməsidir. Bu isə, bir növ, dilin arxeoloji və geoloji tədqiqi deməkdir. Qohum və qohum olmayan dillərin, həmçinin qəbilə və tayfa dillərinin yaratdığı qatlar, bunların sərhədi, qohum dillərin tayfa dili→dialektlər→dillər→dialektlər şəklində inkişafı, dialektlərin inteqrasiyası və ya diferensiasiyası üzə çıxır. Dilçilik coğrafiyası üsulunun tətbiqi XIX yüzilliyin sonu, XX yüzilliyin əvvəllərində həyata keçirilmişdir. Azərbaycan dilçiliyində isə 1950-1990-cı illərdə dialektlərin dilçilik coğrafiyası üsulu ilə öyrənilməsində böyük uğur əldə edilmiş, akademik Məmmədəğa Şirəliyevin rəhbərliyi ilə dünya miqyasında ümumtürk dilçilik elmi sahəsində ilk dialektoloji atlas – “Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası” hazırlanmış [Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası: 1990], bununla da Azərbaycan dilçiliyində dialektoloji məktəb formalaşmışdır.

Dilçilik İnstitutunun dialektoloqlarının dialektoloji atlas tərtib etmə təcrübəsi nəzərə alınaraq 2014-2015-ci illərdə “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası” Azərbaycan, türk, ingilis və rus dillərində hazırlanmış, informatorların səsi yazılmış elektron “Atlas”la birlikdə beynəlxalq elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır [Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası: 2015]. Bu “Atlas”, demək olar ki, “Azərbaycan dilinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur dialektoloji atlası”nın tərtibi üçün hazırlıq mərhələsi olmuşdur.

İlk olaraq Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrinin araşdırılması təsadüfi deyildir. Mühüm strateji ərazidə yerləşən, Şərqi qapısı sayılan Naxçıvanı əldə etmək ermənilərin ən böyük arzusu olmuşdur. Hər fürsətdə bu əraziyə ermənilər tərəfindən hücumlar olmuş, lakin geri çəkilməyə məcbur edilmişlər. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir və özünün qədim, möhtəşəm əzəməti ilə, insanların qonaqpərvərliyi ilə dünyanın ən gözəl turizm məkanlarından birinə çevrilmişdir.

“Dövlət Proqramı”nda qarşıya qoyulan tələblərin həyata keçirilməsi prosesində birinci layihə (“Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası”) işlənilib başa çatdıqdan sonra Qarabağ və Zəngəzur şivələrinin tədqiqi ilə bağlı ikinci layihənin proqramı hazırlanmışdır. Qarabağ xanlığı ərazisində baş verən tarixi hadisələr bu ərazinin dilçilik coğrafiyası üsulu ilə tədqiqini ön plana çəkmişdir.

Cavanşir sülaləsinin Sarıcalı oymağından olan Pənahəli xan 1747-ci ildə Qarabağ xanlığının təməlini qoymuşdur. Kür və Araz çayları arasında böyük bir ərazisi olan xanlıq cavanşirlər, otuzkilər, iyirmidördlər, kəbirli, bayat və s. tayfa birliklərinin əsasında qurulmuşdur. Ağcabədidə Bayat qalası, Ağdamda Şahbulaq qalası, 1752-ci ildə bünövrəsi qoyulan Şuşa – Pənahabad qalası xanın əsas iqamətgahları olmuşdur. Füsunkar təbiəti, bol sulu çayları, özünəməxsus fauna və florası ilə tanınan Qarabağ regionunun qədim və zəngin tarixi vardır: qədim insan məskəni olan Azıx mağarası, mərkəzi Bərdə şəhəri olan böyük Alban dövləti və s. Rus imperiyası ilə Qarabağ xanlığı arasında imzalanan Kürəkçay müqaviləsi (1805), Rusiya-İran müharibələrindən sonra bütöv Azərbaycanı iki hissəyə parçalayan Güllüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələri ilə Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın faciəsi başlamışdır. 1828-1830-cu illərdə rus ordusunun köməyi ilə Qarabağın türk-müsəlman kəndləri boşaldılmış, İran ərazisindən gətirilən 40 min erməni buraya köçürülmüşdür. Süni şəkildə demoqrafik nisbət ermənilərin xeyrinə həll olunmuş, nəticədə zaman-zaman yerli azərbaycanlılara qarşı misli görünməmiş soyqırım (1905-1907, 1914-1920, 1988-1993-cü illərdə) törədilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Rusiya İmperiyasının siyasəti davam etdirilmiş, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası ərazisində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti

yaradılmışdır (1923). Bu isə Azərbaycanda gələcək bütün münaqişələrin başlanğıcı olmuşdur. Ermənilərin 1988-1993-cü illərdə Dağlıq Qarabağda və ətrafdakı 7 rayonda törətdiyi insanlığa sığmayan cinayətləri cavabsız qalmadı. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin düzgün və vaxtında yürütdüyü siyasət nəticəsində qədim Azərbaycan torpaqlarında ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına imkan verilmədi. Erməni vandalizmi, saxtakarlığı bütün dünyaya nümayiş etdirildi.

Tarix boyunca ən ağır müharibələrin şahidi olmuş Zəngəzur qərbdən Zəngəzur dağ silsiləsi, şərqdən Qarabağ yaylası ilə əhatə olunmuşdur. XVIII yüzillikdə Qarabağ xanlığının tərkibinə daxil edilən bu ərazi çar Rusiyasının işğalından sonra Zəngəzur qəzası (1861) adlanmışdır. Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələrini, tarixi bütövlüyünü məhv edərək burada hökm sürmək Rusiya İmperiyasının əsas məqsədi olmuşdur. Bu məqsədin həyata keçməsi üçün ermənilər önə çəkilmiş, insanı dəhşətə gətirən əməllərlə yerli azərbaycanlılara qarşı dəfələrlə soyqırım törədilmiş, nəhayət, 28 may 1918-ci ildə qədim Azərbaycan torpaqlarında, İrəvan xanlığı ərazisində ilk erməni dövləti olan Ermənistan Respublikası yaradılmışdır. Totalitar sovet hökumətinin anti-Azərbaycan siyasəti nəticəsində 1920-ci ildə Zəngəzurun qərb hissəsi: Qarakilsə, Gorus, Qafan, Mehri (Meğri, Mığırı) heç bir səbəb olmadan qanunsuz şəkildə Ermənistana verilmiş, Naxçıvan Muxtar Respublikası ümumi Azərbaycan torpaqlarından təcrid olunmuşdur. Ermənistan hər fürsətdə qərbdən Naxçıvan, şərqdən Şərqi Zəngəzur istiqamətində torpaqlarını genişləndirməyə başlamış, bir çox Azərbaycan kəndlərini qanunsuz olaraq zəbt etmişdir. 1988-1993-cü illərdə həm Qərbi, həm də Şərqi Zəngəzurdə azərbaycanlı əhaliyə qarşı qırğınlar törədilmiş, öz ata-baba yurdlarından zorla çıxarılmışlar.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda bərpa işləri başlamış, xeyli irəliləyiş əldə edilmişdir.

Düzdür, hazırda tədqiqi nəzərdə tutulan regionda 1962-1970-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən dialektoloji araşdırmalar aparılmış, 77 yaşayış məntəqəsi “Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası”na [Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası: 1990] daxil edilmişdir. Lakin regionun müəyyən hissəsində mənfur qüvvələrin – millətçi ermənilərin təzyiqinə məruz qalmış dialektoloqlar lazımi dil faktlarını əldə edə bilməmiş, hətta böyük zəhmətlə toplanmış dialektoloji materialların oğurlanması halları ilə də üzləşmişlər. Ona görə də regiona məxsus səciyyəvi dil hadisələrinin çoxu: novlaşma, intervokal mövqedə səs dəyişmələri, η (sağır nun) səsinin dəyişmə modelləri və qrammatik kateqoriyalarda rolu, -ov, -öv elementinin variant çoxluğu, sintaktik vahiddə informativ yükün mövqeyi, müraciət formaları, intonasiya, vurğu, müasir Azərbaycan ədəbi dilini zənginləşdirə biləcək söz ehtiyatı, tayfa dillərinin, dialektlərinin inteqrasiyası, yaxud mühafizəkarlığı və s. məsələlər tədqiqatdan kənarda qalmışdır. 2015-2019-cu illərdə Azərbaycan Respublikasının bir çox rayonlarına, buradakı məcburi köçkün qəsəbələrinə ekspedisiyalar təşkil olunmuş, nəticədə Ağdam, Ağcabədi, Bərdə, Şuşa, Cəbrayıl, Qubadlı, Xocalı, Xocavənd, Tərtər, Zəngilan, Laçın, Füzuli, Kəlbəcər rayonlarının, həmçinin Xankəndi şəhərinin dialekt daşıyıcılarından yetərincə dialektoloji material toplanmışdır. 1988-1993-cü illərdə öz ata-baba yurdlarından didərgin düşmüş, erməni təcavüzkarlarının insanlığa sığmayan ağır işgəncələrinə məruz qalmış, Xocalı, Qaradağlı, Başlıbel, Ağdaban soyqırımının ağır-acısını çəkmiş, saysız itkilər vermiş, maddi, fiziki və mənəvi yaraları hələ də qaysaq bağlamamış

Qarabağ və Zəngəzur əhalisini danışdırmaq, onlardan informasiya almaq, dialektoloji material toplamaq atlasın tərtibi ilə bağlı işin ən çətin mərhələsi olmuşdur.

İşğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarında rayonları, şəhərləri, kəndləri talan edən, xaraba vəziyyətinə salan, tarixi abidələri varvarcasına dağıdan, Azərbaycan türklərinin izini silmək, tarixi saxtalaşdırmaq üçün hər vasitəyə əl atan, hətta qəbiristanlıqdakı sümükləri belə oğurlayıb aparən ermənilər atəşkəs dövründə də təxribat törətməkdən əl çəkməmiş, ərazi işğalını yenə də davam etdirmək istəmişlər.

2016-cı ilin Aprel döyüşlərində qüdrətli Azərbaycan ordusu ermənilərin bu niyyətinin qarşısını aldı, mənfur düşməni yerində oturtdu və Azərbaycan əsgərinin gücünü ona göstərdi. Lələtəpədə dalğalanan Azərbaycan bayrağı öz doğma el-obasının həsrətini çəkən insanların qəlbində ümid çırağı yandırdı.

2020-ci ilin sentyabr ayında yenidən baş qaldırmaq istəyən düşmən layiqli cavabını aldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin “Qarabağ Azərbaycandır!” şüarı ilə ayağa qalxan xalq yalnız səngərdə deyil, həm də informasiya müharibəsində bir yumruq kimi birləşdi və bu “dəmir yumruq” 30 illik həsrətə son qoydu, 44 günlük (27 sentyabr – 8 noyabr) müharibədə “düşmənin başını əzdi”. Erməninin xarabalığa çevirdiyi Qarabağ artıq yenə də cənnətə dönür. Yeni çəkilmiş “Zəfər yolu” bizi Şuşaya aparır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 7 iyul 2021-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” fərmanına əsasən 14 iqtisadi rayon yaradılmışdır. Bu rayonlardan ikisi: Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) layihədə dialektoloji baxımdan tədqiqi nəzərdə tutulmuş regionu özündə ehtiva edir. Odur ki toplanmış dialektoloji material əsasında tərtib edilmiş atlasın “Azərbaycan dilinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur dialektoloji atlası” adlanması müəyyənləşdirilmişdir (AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Elmi Şurasının 31 yanvar 2022-ci il tarixli iclasının 2 Nöli protokolu).

“Atlas”ın tərtibi üçün regionun minə yaxın yaşayış məntəqəsi tədqiq edilmiş, xəritələrin tərtibi məqsədilə izoqlos verə biləcək 692 yaşayış məntəqəsi kodlaşdırılmışdır: Kəlbəcər rayonu üzrə 1-74, Laçın rayonu üzrə 75-150, Qubadlı rayonu üzrə 151-211, Zəngilan rayonu üzrə 212-266, Tərtər rayonu üzrə 267-329, Ağdam rayonu üzrə 330-398, Xocalı rayonu üzrə 399-413, Xankəndi şəhəri üzrə 414-415, Şuşa rayonu üzrə 416-454, Xocavənd rayonu üzrə 455-467, Cəbrayıl rayonu üzrə 468-529, Bərdə rayonu üzrə 530-596, Ağcabədi rayonu üzrə 597-636, Füzuli rayonu üzrə 637-692.

Dialektoloji material toplanmış yaşayış məntəqələrinin siyahısı xəritələrdəki kodların sıra nömrəsinə uyğun verilməklə “Atlas”dan istifadəni asanlaşdırır. Ümumilikdə xəritələrdə yaşayış məntəqələri üzrə dialektoloji əlamətlərin təsvirini verən işarələrin sayı 200 mindən çoxdur. “Atlas”ın programında və xəritələrdə dialektoloji əlamətlərin düzgün tələffüz olunması məqsədilə şərti işarələr verilir və mahiyyəti açıqlanır. Dilin bütün səviyyələrində tərtib edilmiş “Atlas” 278 xəritədən ibarətdir (Bax: “Fonetika” 69 xəritə – tərtib edən Kifayət İmamquliyeva; “Qrammatika” 141 xəritə – tərtib edənlər Məhərrəm Məmmədov, Kübra Quliyeva, Qüdsiyyə Qəmbərova, Səkinə Şərifova; “Leksika” 68 xəritə – tərtib edən Güntəkin

Binnətova; türk dilinə tərcümə edən Kübra Quliyeva; rus və ingilis dillərinə tərcümə edən Gülşən Axundova).

Xəritələrdəki rəng seçimi “Dövlətin və Dilin birliyi” simvolu olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağındakı rənglərə uyğunlaşdırılmış, həmçinin “Atlas” istifadəçilərinin işini asanlaşdırmaq məqsədi daşımışdır (göy – “Fonetika”, qırmızı – “Qrammatika”, yaşıl – “Leksika”).

Uzun illər məqsədli olaraq saxtalaşdırılmış, süni şəkildə ermənicələşdirilmiş toponimlər “Atlas”da əslinə uyğun – öz tarixi adı ilə verilmişdir.

“Atlas”ın xəritələrində öz əksini tapmış dil faktları, səciyyəvi dialektoloji xüsusiyyətlər regionun qədim türk yurdu olmasının danılmaz sübutudur.

Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun təbiətini, tarixini, etnoqrafiya və kulinariyasını, müasir və qədim memarlıq üslubunu, Alban mədəniyyətini, o cümlədən Alban məbədlərini, erməni saxtakarlığı və vandalizmini, Aprel döyüşlərini, birinci və ikinci Qarabağ müharibələrini, Zəfər təntənəsini, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı bərpa işlərini, Dialektoloji Atlas Qrupunun fəaliyyətini, informatorlarla görüşlərini əks etdirən şəkillər də “Atlas”a daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, “Atlas” yalnız dilçilər üçün deyil, coğrafiya, tarix, etnoqrafiya, kulinariya və digər sahələrin mütəxəssisləri üçün də dəyərli bir mənbədir.

“Atlas”a əlavə olunmuş kompakt diskdə 2 qovluq yerləşdirilmişdir: elektron “Atlas” və ekspedisiya zamanı regionun müxtəlif yaşayış məntəqələrindən olan informatorların səs yazısı.

Uzunmüddətli elmi axtarışlar nəticəsində ərsəyə gələn, dünya areal dilçiliyində, dialektoloji atlasların hazırlanması tarixində mühüm hadisə olan, dünya ictimaiyyətinə, o cümlədən beynəlxalq elmi ictimaiyyətə 4 dildə (Azərbaycan, türk, rus, ingilis) təqdim olunan “Azərbaycan dilinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur dialektoloji atlası” Azərbaycan həqiqətlərinin bəyanıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı: Elm, 1990, 284 səh.
2. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 312 səh.
3. Azərbaycan tarixi atlası. Bakı: Kartoqrafiya fabriki, 2013, 55 səh.
4. İbrahim Bayramov, Nazim Mustafa. Həqiqətin onomastikası. Bakı: Şərq-Qərb, 2021, 463 səh.
5. Mahmud Kaşğari “Divanü lüğət-it-türk”. Dörd cildə. I cild, Bakı: Ozan, 2006, 512 səh.

Kifayet İMAMGULİYEVƏ**THE HISTORY OF THE PEOPLE IS IN THEIR NATIVE LANGUAGE****It is the Azerbaijani language, our native language which had protected and saved us as a people and a nation for centuries.***President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev***SUMMARY**

In "Garabagh and Eastern Zangezur dialectological atlas of the Azerbaijani language" compiled in four languages (Azerbaijani, Turkish, Russian, English) have been codified 692 settlements from nearly a thousand populated areas embracing the Garabagh dialect and Eastern Zangezur subdialects. The "Atlas" includes 278 maps, special comments on each of them, the programme used in compilation of the "Atlas", the list of the investigated populated areas and informants and CD with informants' voices and the photos took in the process of conversations during the expeditions and also the photos reflecting the history of Garabagh and Eastern Zangezur, its ethnography, natural landscapes, Armenian vandalism and falsification, the I and the II Garabagh wars, the President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev's activity and a historical victory achieved under his leadership. In the "Atlas" dialectal peculiarities forming the isogloss are given by the help of conventional designations and the areas of spreading have been determined.

Key words: *Garabagh, Eastern Zangezur, dialectological atlas.*

Кифаят İMAMГУЛИЄVƏ**ИСТОРИЯ НАРОДА В ЕГО РОДНОМ ЯЗЫКЕ****Это наш родной азербайджанский язык,
веками оберегавший и сохранивший нас как народ, как нация.***Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев***РЕЗЮМЕ**

В «Карабахском и Восточно-Зангезурском диалектологическом атласе азербайджанского языка», составленном на четырёх языках (азербайджанский, турецкий, русский, английский), кодифицированы 692 из приблизительно тысячи населённых пунктов, охватывающих Карабахский диалект и Восточно-Зангезурские говоры. В «Атлас» включены 278 карт, специальные комментарии к каждой из них, программа, использованная для составления «Атласа», список населённых пунктов и привлечённых к опросам информаторов и компакт-диск с их голосами, фотографии, снятые в процессе бесед с информаторами во время экспедиции, а также отражающие историю Карабаха и Восточного Зангезура, этнографию народа, природные ландшафты, армянский вандализм и фальсификацию, Первую и Вторую Карабахские войны, деятельность Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева и историческую победу, одержанную под его руководством. В «Атласе» диалектные особенности, образующие изоглоссу, даны с помощью условных обозначений и определен ареал их распространения.

Ключевые слова: *Карабах, Восточный Зангезур, диалектологический атлас.*